

УДК 376.1:364.026

Михайло Чайковський

ІНКЛЮЗИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СУБ'ЄКТІВ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

У педагогічній літературі поняття “компетентність” поширилося відносно недавно. З кінця 80-х років у вітчизняній науці з’являється спеціальний напрям – компетентнісний підхід в освіті. Введення поняття “професійна компетентність” зумовлене широтою його змісту, інтегративною характеристикою, яка об’єднує такі поняття, як “професіоналізм”, “кваліфікація”, “професійні здібності” та ін. [8]. Вважаємо за необхідне, перш за все, розкрити зміст самого поняття “компетентність”. Звернення до енциклопедичних джерел і словників дає можливість конкретно розглянути цей феномен. Так, у “Сучасному тлумачному словнику української мови” [10, с. 224] та “Новому тлумачному словнику української мови” [7, с. 552] дається визначення поняття “компетентний” як той, що “має достатні знання в будь-якій галузі, який із чим-небудь добре обізнаний; тямущий”.

У вітчизняній науковій літературі до поняття компетентності в основному включають певну сукупність знань, рівень умінь і певний досвід їх використання. В англійських словниках на перший план виходить категорія “здатність до дії” як уміння використовувати знання у практичній діяльності, як певні стратегії для реалізації творчого потенціалу особистості. Під професійною компетентністю педагога розуміють особистісні можливості вчителя, які дозволяють йому самостійно й ефективно реалізувати цілі педагогічного процесу. Бути компетентним – значить уміти мобілізувати у даній ситуації набуті знання і досвід. Компетентність не може бути ізольована від конкретних умов її реалізації. Вона органічно пов’язує одночасну мобілізацію знань, умінь і способів поведінки, спрямованих на умови конкретної діяльності [2; 5; 6].

Ще однією характеристикою професійної діяльності педагога є “педагогічна майстерність”, яка визначає певний рівень розвитку і професійного становлення особистості педагога. Більшість науковців визначають педагогічну майстерність як синтез наукових знань, умінь, навичок, педагогічної техніки й особистісних характеристик педагога. В українському педагогічному словнику педагогічна майстерність визначається як характеристика високого рівня педагогічної діяльності, що ґрунтується на високому фаховому рівні педагога, його загальній культурі та педагогічному досвіді [12, с. 251-252].

Логічно постає питання про відношення таких двох понять, як “професійна компетентність” і “педагогічна майстерність”. На думку фахівців, педагогічна майстерність заснована на вміннях, кваліфікації, знаннях виховного процесу, умінні його побудувати і привести в рух, а навички й уміння є лише одним із компонентів зовнішнього вияву майстерності [5].

Для характеристики рівня особистісного розвитку в професійній діяльності використовується поняття “професійна зрілість”. Якщо розмістити всі три поняття в одну лінію і розглянути їх із позиції етапів (періодів) професіоналізації особистості педагога, то зрілість виступає як довготривалий період онтогенезу, який характеризується тенденцією до досягнення найвищого розвитку духовних, інтелектуальних і фізичних здібностей особистості. Професійна зрілість є вершиною всієї життєдіяльності людини, завершальним етапом професійного розвитку, який відображає її найвищі досягнення, максимальні можливості суб’єкта [8].

Отже, професійна компетентність, професійна майстерність і професійна зрілість педагога визначають рівень готовності до професійної діяльності, який формується у процесі підготовки і в результаті реалізації соціально-педагогічної діяльності. Разом із цим, педагог, який досягнув професійної майстерності чи навіть професійної зрілості, в умовах звичайного закладу освіти не може себе ефективно реалізувати в умовах інклюзивного навчання або й завдати шкоди навчально-виховному процесу за відсутності спеціальної підготовки і досвіду роботи з дітьми і молоддю з особливими потребами. Враховуючи спрямованість освітньої політики в Україні на впровадження інклюзивного навчання в закладах освіти різних рівнів, постає проблема підготовки фахівців до цього виду діяльності.

На сучасному етапі поширений компетентнісний підхід у сфері загальної та професійної освіти, який визначає напрями формування ключових компетенцій різних рівнів і виражає зміст компетентної професійної діяльності [3, с. 34].

Незважаючи на те, що формуванню професійної компетентності та ключових компетенцій фахівця у педагогічних дослідженнях приділяється значна увага, процес формування інклюзивної компетентності суб’єктів навчально-виховного процесу досі не був предметом спеціального вивчення. У науковій літературі сформульована сутність поняття “інклюзивна компетентність” як рівень знань і вмінь, необхідних для виконання професійних функцій в умовах інклюзивного навчання та розглянуті проблеми формування інклюзивної компетентності у майбутніх учителів інтегрованих шкіл [5; 10; 11]. Разом із цим, поки що залишаються неуточненими особливості професійної діяльності й інклюзивної компетентності різних категорій учасників навчально-виховного проце-

су інклюзивних закладів освіти, що, на нашу думку, є суттєвою прогалиною в організації інклюзивного навчання.

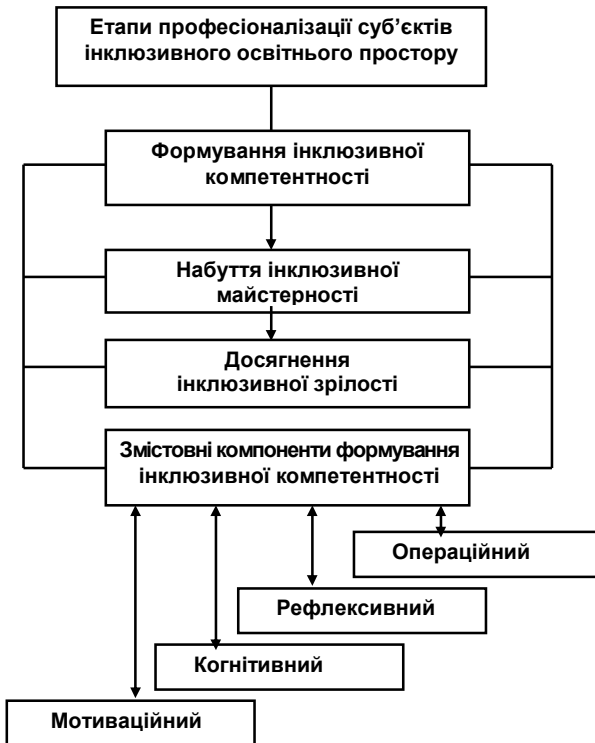
Метою нашого дослідження було визначення ролі та способів взаємодії учасників навчально-виховного процесу на етапі впровадження інклюзивного навчання в освітньому просторі: загальноосвітня школа (ЗОШ) – вищий навчальний заклад (ВНЗ). Для досягнення мети поставлено до виконання такі завдання: уточнити сутність інклюзивної компетентності в її основних змістовних компонентах і в динаміці формування; розробити критерії визначення рівнів сформованості знань, умінь і навиків готовності учасників навчально-виховного процесу ЗОШ і ВНЗ до участі в інклюзивному навчанні; визначити базовий рівень сформованості інклюзивної компетентності учасників навчально-виховного процесу на етапі впровадження інклюзивного навчання.

Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі інтегрованих загальноосвітніх шкіл м. Хмельницького (№ 2, 8, 10) і Хмельницького інституту соціальних технологій Університету “Україна”. У педагогічному експерименті взяли участь 32 вчителі, 33 учні інтегрованих класів, 31 викладач ВНЗ, 35 студентів інтегрованих груп першого курсу навчання, 26 працівників допоміжного персоналу ЗОШ і ВНЗ.

При розгляді структури компетентності фахівця інтегрованого закладу освіти ми виділяємо професійну компетентність у певній професії (педагог, соціальний педагог, психолог, юрист, економіст та ін.) і спеціальну (інклюзивну) компетентність як складову професійної компетентності. Вона включає необхідний обсяг знань і вмінь для різних категорій учасників процесу інклюзії та виражається у здатності здійснювати професійні функції з урахуванням особливих потреб молоді з вадами здоров'я і забезпечувати їх включення в середовище загальноосвітнього закладу, створюючи умови для розвитку і саморозвитку.

Ми розглядаємо інклюзивну компетентність, інклюзивну майстерність та інклюзивну зрілість як послідовні етапи особистісного професійного зростання працівника інклюзивного закладу освіти, вираженого такими ключовими змістовими компонентами: мотиваційним, який характеризується особистісною зацікавленістю, налаштованістю та сукупністю мотивів (соціальних, пізнавальних, професійних) на здійснення певної професійної діяльності в умовах включення молоді з особливими потребами в середовище здорових однолітків; когнітивним, який визначається як здатність здійснювати професійні функції на основі системи знань про інклюзивне навчання і власну роль у його здійсненні, досвід пізнавальної діяльності та використання отриманої інформації у вирішенні завдань інклюзи-

вного навчання; рефлексивним, що включає здатність до аналізу і свідомого контролю за результатами власної діяльності, пов'язаної з інклюзивним навчанням; операційним, який представляє засвоєні способи і досвід виконання професійних завдань в умовах інклюзивного навчання, здатність до науково-дослідної діяльності та професійного зростання (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка формування і змістовні компоненти інклюзивної компетентності суб'єктів навчально-виховного процесу

Аналізуючи роль колективу закладу освіти у створенні інклюзивного освітнього простору, ми впевнилися, що необхідним рівнем інклюзивної компетентності мають володіти всі учасники процесу інклюзії, починаючи з педагогічного колективу, адміністративного персоналу і завершуючи студентами (учнями) та обслуговуючим персоналом закладу освіти.

Для оцінки готовності членів колективу до впровадження інклюзивного навчання ми використали критерії інклюзивної компетентності, які відображають її змістовну характеристику за обсягом знань, умінь і на-

вичок залежно від особливостей професійної діяльності та ступеня участі в інклюзії: мотиваційний, когнітивний, рефлексивний та операційний.

Виходячи з необхідності аналізу професійного зростання учасників інклюзії, ми визначили три рівні сформованості інклюзивної компетентності: низький, середній і високий у кожній категорії суб'єктів інклюзивного освітнього простору. При цьому ставляться аналогічні вимоги до учасників інклюзії за мотиваційним і операційним критерієм і різні за когнітивним і рефлексивним критеріями; вони є більш складними і специфічними у педагогічних працівників, включаючи психологів і соціальних педагогів. Динаміка рівнів сформованості у різних категорій учасників інклюзії також неоднозначна за ступенем професіоналізму. Так, у педагогічних працівників середній рівень компетентності відповідає вимогам, які характеризують інклюзивну майстерність, а високий рівень відповідає вимогам до інклюзивної зрілості. У той же час позитивна динаміка критеріїв у студентів/учнів і допоміжного персоналу має досягати лише рівня формування інклюзивної компетентності відповідно до характеру взаємостосунків зі студентами (учнями) з особливими потребами.

Процедуру оцінювання базового рівня сформованості інклюзивної компетентності ми здійснили методом анкетування з використанням спеціально розроблених анкет для різних категорій учасників інклюзії з подальшою експертною оцінкою отриманих результатів фахівцями науково-методичного центру інклюзивного навчання. Результати оцінювання наведені в табл. 1.

Таблиця 1

**Базова інклюзивна компетентність
учасників навчально-виховного процесу**

Категорія учасників інклюзії	Число респондентів	Рівень сформованості інклюзивної компетентності (у %)		
		Низький	Середній	Високий
Вчителі ЗОШ	32	56,6	38,3	5,1
Учні	33	73,9	24,8	1,3
Викладачі ВНЗ	31	51,0	37,5	11,5
Студенти	35	71,6	26,4	2,0
Допоміжний персонал ЗОШ і ВНЗ	26	82,2	17,8	0

Табл. 1 демонструє найнижчий базовий рівень інклюзивної компетентності у допоміжного персоналу, вчителів ЗОШ, учнів інтегрованих класів і студентів першого курсу інтегрованих академічних груп, що свідчить про відсутність їх спеціальної підготовки до роботи з різними категоріями дітей з особливими потребами. Очевидно, осередком такої підготовки має бути постійно діюча система вивчення проблем інклюзивного навчання на базі профільних кафедр

і широкий обмін досвідом роботи функціонуючих інтегрованих та інклюзивних закладів освіти із залученням фахівців спеціальних закладів освіти. Підвищенню інклюзивної компетентності будуть також значною мірою сприяти творчі контакти педагогічних колективів інтегрованих ЗОШ і ВНЗ в ході обговорення актуальних питань інклюзивного навчання на науково-практичних конференціях, при проведенні круглих столів із тематики інклюзивного навчання. Ефективність цих заходів визначається у процесі моніторингу з оцінкою динаміки змін рівнів сформованості інклюзивної компетентності.

Результати дослідження дозволяють зробити такі висновки: інклюзивна компетентність є обов'язковою складовою професійної компетентності. Вона включає необхідний обсяг знань і вмінь для учасників процесу інклюзії різних категорій та виражається у здатності здійснювати професійні функції з урахуванням особливих потреб молоді з вадами здоров'я і забезпечувати їх включення в середовище ЗОШ і ВНЗ, створюючи умови для їх розвитку і саморозвитку; певним рівнем інклюзивної компетентності мають володіти всі учасники інклюзії – від педагогічних працівників і адміністративного персоналу до здорових студентів (учнів) та допоміжного персоналу закладу освіти для кваліфікованої взаємодії у процесі навчально-виховної роботи; використані в дослідженні критерії та рівні сформованості інклюзивної компетентності всіх учасників навчально-виховного процесу дозволяють визначити ступінь готовності колективу інтегрованого закладу освіти до впровадження інклюзивного навчання; низький базовий рівень сформованості інклюзивної компетентності у всіх категорій респондентів інтегрованих ЗОШ і ВНЗ вимагає створення на регіональному рівні системи безперервної спеціальної підготовки учасників навчально-виховного процесу до роботи з учнями і студентами з особливими потребами.

1. *Болотов В. А.* Компетентностная модель : от идей к образовательной программе / *В. А. Болотов, В. В. Сериков* // Педагогика. — 2003. — № 10. — С. 8-14.
2. *Гура О. І.* Сутність професійної компетентності викладача ВНЗ / *О. І. Гура*. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/1106/1/05goipkv.pdf>.
3. *Зимняя И. А.* Ключевые компетенции — новая парадигма результата образования / *И. А. Зимняя* // Высшее образование сегодня. — 2003. — №5. — С. 34—42.
4. *Искрук И. В.* Этапы формирования инклюзивной компетентности у будущих учителей общеобразовательной школы / *И. В. Искрук, И. Н. Хаффузлина* // Материалы V Всероссийской науч.-практ. конф. [“Медико-биологические и психолого-педагогические аспекты адаптации и социализации человека”]. — Волгоград, 2008. — С. 394.
5. *Максимюк С. П.* Педагогіка : [навч. посіб.] / *С. П. Максимюк*. — К. : Кондор, 2005. — 667с.
6. *Мойсеюк Н. Є.* Педагогіка : [навч. посіб.] / *Н. Є. Мойсеюк*. — [3-є вид., допов.]. — К., 2001. — 608 с.

7. Новый тлумачний словник української мови : у 3 т. / [авт.-уклад. В. В. Яременко, О. М. Слінушко]. — К. : “Аконіт”, 2003. — Т. 1. — 874 с.
8. *Равен Дж.* Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Дж. Равен ; [пер. с англ. В. И. Белопольского]. — М. : Когито-Центр, 2002. — 396 с.
9. *Сатарова Л. А.* Компетентность в области инклюзии как одно из условий успешной модернизации образования / Л. А. Сатарова. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.edit.muh.ru/content/mag/trudy/04_2009/06.pdf.
10. Сучасний тлумачний словник української мови / [авт.-уклад. Л. П. Олексієнко, О. Л. Кобза]. — К. : “Кобза”, 2002. — 544 с.
11. *Хаффізуліна И. Н.* Изучение уровня сформированности инклюзивной компетентности у будущих учителей общеобразовательной школы / И. Н. Хаффізуліна // Материалы VI Всеросс. науч.-практ. конф. [“Модернизация системы профессионального образования на основе регулируемого эволюционирования”]. — Челябинск, 2007. — С. 63—70.
12. Український педагогічний словник / [авт.-уклад. С. У. Гончаренко]. — К. : Либідь, 1997. — 374 с.

Стаття надійшла до редакції 07.11.2011

М. Чайковський

Инклюзивная компетентность как составляющая профессиональной компетентности субъектов учебно-воспитательного процесса

Рассмотрены понятия “профессиональная компетентность”, “профессиональное мастерство”, “профессиональная зрелость”. Раскрыта сущность инклюзивной компетентности, определены критерии и уровни сформированности инклюзивной компетентности, доказана целесообразность создания системы подготовки персонала учебного заведения к социальным контактам и продуктивному сотрудничеству с ученической и студенческой молодежью с особенными потребностями.

Ключевые слова: инклюзивное образование, инклюзивное образовательное пространство, учебно-воспитательный процесс, инклюзивная компетентность.

М. Chaykovskiy

Inclusive Competency as a Component of Professional Competency of Subjects of Educational and Upbringing Process

The article considers the notions of “professional competency”, “professional skill”, and “professional maturity”. The author determines the essence of inclusive competency, its criteria and levels of formation and proves the expedience of creation the system of preparation of educational establishment’s personnel to the social contacts and productive collaboration with pupils and students with special needs.

Key words: inclusive education, inclusive educational environment, educational and upbringing process, inclusive competency.

Рецензент – доктор психологічних наук, професор Е. О. Помиткін